

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*:10.05.2018 • Kabul Tarihi / *Accepted*:31.05.2018.

1982 Anayasasında Vicdanî Ret Olgusu

Gökhan DÖNMEZ

Dr. Öğr. Üyesi

Bitlis Eren Üniversitesi- Kamu Yönetimi Bölümü- Bitlis-Türkiye

ORCID:0000-0002-3332-2634

gdonmez@beu.edu.tr

Öz

Vicdanî ret genel kabul gören ve yaygın biçimde algılanan tanımlama şekli ile kişinin inancı gereği zorunlu askerlik hizmetinden kaçınmasıdır. Uluslararası literatürde vicdanî ret, hukukî bağlamda ve din ve vicdan özgürlüğü kapsamında bir insan hakkı olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde, Avrupa ülkelerinin öncülüğünde pek çok ülke, vicdanî retti bir insan hakkı olarak tanımakta ve yurttaşlarına askerlik hizmetine alternatif oluşturan kamu hizmeti seçeneği sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Dünya’da ve Türkiye’de vicdani retin tarihsel gelişiminin incelenmesinin ardından 1982 Anayasası çerçevesinde konuya ilişkin çelişkileri ve belirsizlikleri ortaya koyarak vicdanî ret kavramının zorunlu askerlik hizmeti ile birlikte Türk iç hukukuna girmesi gerekliliğine dair önerilerde bulunmaktır. Bu çalışmada vicdanî ret hakkına dair 1982 Anayasası incelenmiştir. Çalışmanın konusu çerçevesinde 1982 Anayasasının ilgili maddeleri analiz edilmiş ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)’nin ilgili maddeleri analiz edilmiş ve söz konusu içtihadın iç hukukumuzla olan çelişkisi ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vicdanî Ret, 1982 Anayasası, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Conscientious Objection in 1982 Constitution

Abstract

If conscientious objection is defined in the way it is generally accepted; it is the belief of the person to refrain from compulsory military service. In international literature, conscientious objection is regarded as a human right under the legal context and freedom of religion and conscience. Today, many countries in Europe recognize conscientious objection as a human right and offer citizens the option of public service as an alternative to military service. The purpose of this study is to examine the historical development of conscientious objection and to propose the necessity of the concept of conscientious objection to comply with compulsory military service in the Turkish domestic law by setting out contradictions and ambiguities about the subject within the framework of the 1982 Constitution. The 1982 Constitution on the right to conscientious objection has been examined in this study. In the context of the work, the relevant articles of the 1982 Constitution were analyzed and the European Court of Human Rights (ECHR) resolutions and the relevant articles of the European Convention on Human Rights (ECHR) were analyzed and the controversy with the domestic law of that case was put forward.

Key words: Conscientious Objection, 1982 Constitution, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights

GİRİŞ

Genel anlamıyla hukuksal anlamda, hukuka boyun eğmeme hareketi olarak tanımlanan Vicdanî ret, hukukî boyuttan uzak olarak bireyin vicdan özgürlüğünü açığa vurumu olarak tanımlanabilir. Kişide mevcut olan savaş karşıtı bir tutum olarak da nitelendirebileceğimiz Vicdanî ret; bireyin inancı, politik görüşü veya toplumsal yapıya bakış açısı doğrultusunda silâh altına alınmayı kabul etmemesidir. Askerlik çağına gelmiş ancak pek çok farklı nedenlerle askerlik hizmetinde bulunmayı reddeden çoğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafı ülke vatandaşları zorunlu askerlik hizmeti yerine Vicdanî ret hakkını kullanarak farklı kamu hizmetlerinde çalışmaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı, Dünya’da ve Türkiye’de vicdani retin tarihsel gelişiminin incelenmesinin ardından 1982 Anayasası çerçevesinde konuya ilişkin çelişkileri ve belirsizlikleri ortaya koyarak vicdanî ret kavramının zorunlu askerlik hizmeti ile birlikte Türk iç hukukuna girmesi gerekliliğine dair önerilerde bulunmaktır. Çalışma giriş ve sonuç bölümlerinin dışında üç ana bölüme ayrılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümde vicdanî ret kavramı ve kavrama ilişkin tanım açıklanacaktır. Çalışmanın İkinci bölümünde vicdanî retin tarihsel gelişimi başlığı altında birinci kısımda dünyada vicdanî retin ortaya çıkışı ve Türkiye’de vicdanî reddin tarihsel gelişimi incelenecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde 1982 Anayasası’nda vicdanî ret olgusu başlığı altında 1982 Anayasası’nın vicdanî ret hakkı ile ilişkilendirilebilecek maddeleri incelenecektir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: VİCDANÎ RET KAVRAMI VE TANIMI

Roma Ordusunda askerlik yapmayı reddeden Numandialı Maximilian ile M.S 295 yılında ortaya çıktığı bilinen Vicdanî retin kavramsal olarak ele alınması dünyada yeni bir araştırma alanı meydana getirmiştir.¹ Vicdanî ret olgusunun kavramsallaştırılmasına daha çok hukukî metinlerde rastlanmaktadır ancak, bireysel bir hak olarak tanınan Vicdanî retin toplumsal yapıda etkili olan farklı boyutlarının olduğu görülmüştür. Bu nedenle Vicdanî ret kavramını incelerken hukukî boyutunun yanı sıra tarihi, siyasal ve sosyolojik boyutlarıyla da ele almak gerekmektedir.²

Genel anlamda Vicdanî ret, hukuka itaat etmeme davranışdır. Hukuksal çerçeveden uzak olarak Vicdanî ret, kişinin düşünce ve vicdan özgürlüğünü elinde bulundurması ve vicdanının doğrultusunda hareket etmesi olarak tanımlanmaktadır.³ Vicdanî ret kavramı inanç özgürlüğü bağlamında ele alınacak

¹ Barış Esmer, **Türkiye’de ve Dünyada Vicdanî Ret**, Propaganda Yayınları, 2012, s.21; Volkan Dönmez, Gökhan Dönmez, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından, Türkiye’nin Vicdanî Ret Pratiği**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 5.

² Esmer, s.21.

³ Sabahattin Nal, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ve Türk Hukukunda Vicdanî Ret”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2010, Cilt.7, Sayı 13, s.254.

olunursa, kişinin inancı gereği zorunlu askerlik hizmetinden kaçınması olarak da tanımlanabilir. Vicdanî ret kavramının genel kabul gören ve yaygın biçimde algılanan tanımlama şekli budur ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Avrupa Parlamenterler Meclisi tavsiye kararlarında da bu tanıma uygun olarak yer almaktadır.⁴ Kavramsallaştırma süreci oldukça yeni olan vicdanî ret olgusuna dair yapılan tanımlamaların genellikle vicdanî retin hukukî bir hak olduğu yönünde anlam taşıdıkları görülmektedir.⁵ Uluslararası literatürde vicdanî ret, hukukî bağlam ile din ve vicdan özgürlüğü bağlamında bir insan hakkı olarak değerlendirilmektedir. Bu haktan yararlanan Vicdanî retçiler seküler ve dinî olarak iki kategoriye ayrılrsa da vicdanî retin silahsız hizmetlerde çalışmayı kabul edenlerden total retçilere kadar birçok alt kategoriye sahip olduğu kabul edilmektedir.⁶

VİCDANÎ RETTİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çalışmanın bu bölümünde, dünyada vicdanî retin ortaya çıkışı ve Türkiye’de vicdanî reddin tarihsel gelişimi incelenecektir.

Dünyada Vicdanî Retin Ortaya Çıkışı

Tarihsel boyutta incelendiğinde, vicdanî retçiler ilk olarak inançları gereği ilahî yasalara itaatlerini gerekçe göstererek dünyevî yasalara itaat etmeyen ve aynı inancı paylaştıkları kişiler tarafından dışlanmaktansa, devletin kötü muamelesine razı olan muhalifler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.⁷

Savaş karşıtlığı tarihi, savaş tarihi kadar eskidir. Ancak, 5 Eylül 1789’da Fransa’da, asker toplamak için etkin bir araç olarak zorunlu askerlik hizmetinin ortaya çıkması, savaş karşıtı mücadelenin de daha sistemli bir şekilde örgütlenmesini beraberinde getirmiştir.⁸

Vicdanî ret hareketleri birçok ülkede farklı şekillerde kendinî göstermiştir. Fransa, İspanya ve İtalya’da özerk hareketler olarak ortaya çıkıp sivil itaatsizlik eylemlerine dönüşmüştür. Toplumsal mutabakata varılmasıyla sonuçlanan dirençli bir toplumsal hareket yöntemiyle Almanya’da kendine kalıcı bir yer edinmiştir.⁹

⁴ Hande Demir: “Vicdanî Ret Hakkı”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2011, sayı 4, s.244.

⁵ Esmer, s.23; Dönmez, Dönmez, s.5.

⁶ Esmer, s.21; Dönmez, Dönmez, s.5-6.

⁷ Ulrich Bröckling, “Çarklardaki Kum 21. Yüzyılın Başında Vicdani Red”, Yay. Haz. Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İletişim, İstanbul, 2008., s.71.

⁸ Andres Speck, “Savaş Karşıtı Uluslararası Hareket İçinde Red”, Birikim, Sayı:207, Temmuz 2006., s. 45 ; Esmer, s.45.

⁹ <http://www.Ajangiz.Rafael.‘Being Influential Without Participating in The Policy Process. The case of Conscription Western Europe’>, 2001. essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/copenhagen/ws20/ajangiz.PDF; E.T:21.01.2015.

Dünyada savaşa katılmayı reddettiği bilinen ilk kişi olarak M.S.295 yılında, Romalı askerler orduya asker katmak için Numidya'ya (bugünkü Cezayir) geldiklerinde, Maximilian isimli bir genç asker olmak istemediğini belirtmiştir. Maximilian'ın askerliği reddetme sebebi kendisinin Hıristiyan olması ve Hıristiyanlık öğretilerinde şiddetin kınanıyor olmasıdır; bu ret sonucunda Maximilian idam edilmiştir ve bilinen ilk vicdanî retçi olarak tarihteki yerini almıştır.¹⁰ 4. yy.'da Roma'da Hıristiyanlığın kabulü ile Hıristiyanlar Roma ordusunda bulunmuş fakat pek çoğu savaşımayı kabul etmemiştir. Bu gruptakiler dünyada ilk retçiler olarak gösterilmektedir. Yahudiler de Roma ordusunda bulunmayı kabul etmemişler ve bu görevden muaf tutulmuşlardır.¹¹

Ortaçağdaki Orta Avrupa feodal beyliklerinde bazı Hıristiyan tarikatların, feodal beylere savaş vergisi ödemek karşılığında üyeleri ordu hizmetinden muaf tutulmuşlardır. Wiedertaeufer tarikatı savaş vergisine karşı Almanya'da ilk kökten dinci direniş hareketini gerçekleştiren topluluktur. Askerlik hizmetinde bulunmayı ve savaş vergisi ödemeyi reddeden bu direniş hareketi, kanlı bir şekilde bastırılmıştır.¹² 18. yüzyıl İngilteresi'nde ise inançlarını gerekçe göstererek, devlete vergi ödemeye ve orduda yer almaya karşı çıkan Quaker tarikatı adını duyurmuştur. Reddediş nedenlerinin netliği ve tutumlarındaki tutarlılıkla Quakerler, günümüzdeki anlamda "Vicdanî retçi" olarak tanımlanabilen ilk grup olarak nitelendirilmektedirler.¹³

Modernleşme öncesi Batı toplumlarında, savaşa katılmak istememe tavrına dair herhangi bir yasa düzenlenmemiş, bu tavır resmi olarak tanınmamıştır ve bu tavır gösteren bireyler devlet tarafından görmezden gelinmiş ya da katı bir şekilde cezalandırılmıştır. Erken modernleşme döneminde ise devlet, vicdanî retti resmi olarak kabul etmiş ancak, kapsamını sadece dinî gerekçelerle retçi olanlarla sınırlandırmıştır. 17. yy.'da ortaya çıkan Quaker, Menonit, Brethren ve sonrasında gelen Yehova Şahitleri ve 7. Gün Adventistleri vicdanî ret hareketinin liderliğini yapmışlardır.¹⁴

Devletin vicdanî retçilerle uzlaşmak adına yaptığı ilk hamle vicdanî retçilere silahlı kuvvetlerde silahsız görevler yapma hakkı tanınması şeklinde olmuştur. Sanayi Devrimi'nden sonraki dönemde batı toplumlarında dinî gerekçe temelli vicdanî ret devletler tarafından kabul edilmiş ve vicdanî retçilere alternatif sivil hizmetlerde yani kamu hizmetinde çalışma hakkı verilmiştir.¹⁵ Ancak, alternatif

¹⁰ Özgür H. Çınar, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Vicdanî Ret ve Türkiye**, (çev. Defne Orhun), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2014., s.23.

¹¹ Esmer, s.45.

¹² Zehra Kafkaslı, "Her Şey Vatan İçin" (!), **Güncel Hukuk**, Mart 2006/03, s. 39; Esmer, ss.45-46.

¹³ Kafkaslı, s.39; Esmer, s.46.

¹⁴ Esmer, s.46.

¹⁵ Esmer, s.46.

sivil hizmetlerin süresi, zorunlu askerlik hizmeti süresinden daha uzun tutulmuştur.

Batı toplumlarında II. Dünya Savaşı sonrası dönemde dinî inanç gerekçeli vicdanî ret hâkimiyet alanını kaybederek yerini seküler vicdanî rette bırakmıştır ve bu gelişmenin sonucu olarak kilise de aktif rolünü anti militarist gruplara kaptırmıştır. Mücadele alanı askerlik yapmak zorunda bırakılan sivillerin askere gitmeme haklarını kullanabilmelerinden askerlik mesleğini yapanların bundan vazgeçme haklarını kazanabilmelerine doğru genişlemiştir. O döneme dek ağır ve caydırıcı koşullara sahip olan alternatif sivil hizmet ise, daha hafif koşullara sahip bir seçeneğe dönüştürülmeye başlanmıştır.¹⁶

Fransız İhtilali sonrasında gelişen modern ulusal silahlı kuvvetlere kadar Avrupa’da askerlik yapmayı reddetmek ikincil bir öneme sahiptir. 19. yüzyılın sonlarında Prusya’da zorunlu askerlik ve sürekli ordu modeline geçilmiştir. Bu yeni model, Birinci Dünya Savaşı sırasında birçok ülke tarafından da örnek alınmıştır. Savaş devam ederken ve yüzbinlerce sivil askere alınırken, ilk olarak 1916 senesinde Vicdanî retçiler kabul edildiklerinde onlara bir aşağılamayı ifade eden “conchies” denilmiştir. “vicdanî” olarak Türkçe’ye çevrilebilecek olan “conscientious” kelimesinin aşağılama amacıyla kullanılan bu kısaltması, Birinci Dünya Savaşı sırasında ilk kez “vicdanî retçi” (conscientious objector) kavramı kabul edilene kadar kullanılmıştır.¹⁷

Türkiye’de Vicdanî Retin Tarihsel Gelişimi

1800’lü yıllarda Osmanlı İmparatorluğu; topraklarında yaşayan halkın dinî inanç ve etnik köken bağlamında mozaik görünümüne sahip olması ve oluşumun içinde ulusal bağımsızlığını ilan etmeyi düşünen ayrılıkçı unsurların bulunması nedeniyle parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı devlet adamları bu tehlikeye karşı ülke genelinde yönetim, eğitim ve orduda Avrupa’da uygulanan modele benzer şekilde reformlar yapmıştır.¹⁸

Osmanlı ordusunun modernizasyon çalışmaları 1792’de III. Selim tarafından Anadolu ve Balkanlar’daki vilayetlerden İstanbul’a getirilen çocukların burada eğitilerek belirsiz bir süre için silâh altına alınıp Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) Ordusu’nun kurulmasıyla başlamıştır.¹⁹ 1826 yılına gelindiğinde bir diğer modernizasyon denemesi olarak Asakir-i Mansure-i Muhammediye

¹⁶ Charles C. Moskos, Chambers II, John Whiteclay, “The Secularization of Conscience”, **The New Conscientious Objection: From Sacred to Secular Resistance**, New York: Oxford University Press, 1993. s. 6-14; Esmer, s.46.

¹⁷ Esmer, ss.46-47.

¹⁸ Esmer, s.107.

¹⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Cilt: 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995; Eric Jan Zürcher, **Devletin Silahlanması ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2003., ss.87-88; Esmer, ss.108-109.

(Muhammed'in Muzaffer Askerleri) ismiyle yeni bir ordu karşımıza çıkmaktadır. II. Mahmut'un tahta çıkmasından sonra gönüllülerden ve sultanın vilayetlerdeki memurlarından oluşan bu profesyonel orduda, 15–30 yaş aralığındaki Müslüman erkekler 12 yıl süreyle hizmet yapmak üzere toplanmıştır.²⁰ Bu yeni ordunun asker ihtiyacının yeterince karşılanamaması sonucu ihtiyacı karşılamak için halk içerisinde herhangi bir düzenlemeye bağlı olmadan asker alımı yapılmaya başlanmış ve bu esnada zorbalığa başvurulmuştur.²¹

1834'te yapılan yeni bir düzenlemeyle Osmanlı Ordusu redif birliklerini kurmuştur. Redif birlikleriyle ilgili genel kanının aksine bu birlikler yedek ordu olarak değil sürekli taşra ordusu olarak düşünülmüştür.²² Bu döneme kadar Osmanlı'da ordu modernizasyonunda kuraya dayalı Fransız modeli örnek alınmıştır. Redif birliklerine alınan askerler yılda iki kez eğitime tabi tutulup, savaş zamanında düzenli orduda görevlendirilmişlerdir.²³

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile askerlik hizmeti ilk defa vatan borcu olarak tanımlanmış ve *“her memleketin lüzumu halinde istenecek asker erleri için bazı iyi usullerle askerlik müddetinin dört veya beş yıl olarak tespiti hususunda bir münavebe yolu kararlaştırılacaktır”* ibaresiyle askerlik hizmetinin belirli bir süresinin olacağı belirtilmiştir.²⁴

1843 yılında Tensikat-ı Celile-i Askerîye adıyla halka açıklanan zorunlu askerlik ve askere alım sistemi ile ilgili kıstaslar asıl olarak 1846'da hazırlanan yeni Kura Usulü ve Kanunname'yle birlikte uygulanmaya başlamıştır.²⁵ Bu uygulamaya göre kurada seçilenler asker olmak zorundadırlar. Ancak 1835'te bazı Ermeni ve Rumların donanmaya alınmasına karşı gayrimüslim halkın gösterdiği tepki, hazırlanan bu yeni Kanunname ile tüm gayrimüslimlerin özel bir vergi ödemek karşılığında askerlik hizmetinden muaf tutulmasını sağlayarak askerlik hizmetinde bulunmak istemeyen gayrimüslim halk için alternatif bir seçeneğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun yanında yüksek vergi ödeyen bazı Müslümanlarla birlikte ulema sınıfına mensup olanlar, medrese öğrencileri, müftü, hâkim, şeyh, müderris vb. meslek sahipleri de zorunlu askerlikten muaf tutulmuşlardır.²⁶

1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nda Osmanlı tebaasını dinî inancı ne olursa olsun eşit vatandaşlar olarak nitelendiren bir düzenleme getirilmiştir. Buna

²⁰ Zürcher, ss.88-89; Esmer, s.109.

²¹ Bülent Tanör, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997,ss.77-90.

²² Musa Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.48.

²³ Zürcher, s.89.

²⁴ Karal, s.15.

²⁵ Faruk Aydın, **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askere Alma Kanunları (1839-1914)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.9.

²⁶ William Hale **Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s.31.

dayanarak zorunlu askerlik hizmeti gayrimüslim yurttaşları da kapsayacak biçimde düzenlenmiştir ancak uygulamada vergi ödeyerek muaf tutulma seçeneğinin kaldırılmadığı görülmüştür.²⁷

Osmanlı topraklarında vicdanî retin ilk örneği Molokanlardır.1918’de Osmanlı Rus sınırının değişmesi ve Kars’ın yeniden Osmanlı’nın eline geçmesi sonucu burada ikamet eden Molokanlar Osmanlı tebaasına dâhil olmuşlardır.²⁸ Rus tarafına göçmeleri durumunda askerlik yapmak zorunda bırakılacakları korkusuyla köylerini terk etmeyen Molokanlar, Osmanlı döneminde askerlik yapmaya zorlanmamışlardır. Ancak Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş için hazırlık dönemi olarak adlandırabileceğimiz Milli Mücadele döneminde “tehlikeli Bolşevik nüfuz unsurları” olarak adlandırılmışlardır.²⁹ Bu görüşün oluşması sonrasında alınan Meclis kararı ile de kendilerine 20 Ocak 1921’e kadar buldukları toprakları terk etmemeleri durumunda askere alınacakları bildirilerek onlar için çok büyük bir önem arz eden askerlik hizmetinde bulunmamak konusu ile açıkça tehdit edilmişlerdir. Tarlalarına ve mallarına el koyulan, şiddete maruz kalan Molokan köylüleri sonunda bu baskı ortamında askere gitmeyi kabul etmiş ve cephelere gönderilmeye başlanmıştır. Tüm baskılara rağmen asker olmayı kabul etmeyen az sayıda köylü ise 1922’de topraklarını terk ederek Rusya’ya geri dönmüştür.³⁰

1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımının ardından 1111 sayılı Askerlik Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk zorunlu askerlik yasası düzenlenmiştir. Askerlik Kanununun birinci maddesi gereğince “*Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek, iş bu kanun mucibince askerlik yapmağa mecburdur.*” Kanunun bu maddesine göre, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her erkek zorunlu askerlik hizmetini yapmakla mükelleftir. Zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutulan tek grup “*bedeni kabiliyeti askerliğe elverişli olmayanlar*”dır.³¹

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte toplumsal yapıyı militarist bir organizasyon ekseninde yeniden şekillendirmek üzere ordu millet düşüncesini toplumsal yapıya enjekte etme çalışmaları hız kazanmıştır. O dönemde bu çalışmalara dair somut örnekler olarak nitelendirilebilecek birçok kitap yayınlanmıştır. Örnek vermek gerekirse Afet İnan’ın “*Vatandaş İçin Medenî Bilgiler*”, “*Askerlik Vazifesi*” ve Türk Tarih Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan Tarih ders kitapları ordu millet anlayışının toplumsal yapıda yer edinmesi ve yerini sağlamlaştırması adına yapılan çalışmalardan birkaçıdır.³²

²⁷ Tanör, s.96.

²⁸ Esmer, s.121.

²⁹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.53.

³⁰ Esmer, s.122.

³¹ Esmer, s.125.

³² Esmer, s.126.

1940'lı yıllar Türklük sıfatının vurgulandığı hatta Türk olmayanların casuslukla itham edildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazım Karabekir 21 Ağustos 1940 tarihli CHP grup toplantısında “*Arkadaşlar, nerede gayri Türk bir yer varsa, muhakkak biliniz ki casus yuvasıdır*” diyerek gayrimüslimleri Türk olmayanlar şeklinde tanımlamış ve hedef göstermiştir.³³ 1941’de hükümetin aldığı gizli bir kararla 25 ile 45 yaşları arasında olup askere alınan gayrimüslim vatandaşlara silah verilmemiş, taş kırma ve yol yapımı gibi bedeni çalışma gerektiren işlerde zorla çalıştırılmışlardır. Bu kişilerden çoğu kötü koşullarda salgın hastalıklar sebebi ile yaşamlarını yitirmişlerdir.³⁴

Osmanlı döneminde “farklı” olanların devleti oluşturan çoğu yapıya eklemeli olduğu bir uygulama mevcuttur. Ancak bu ekseninde İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye Cumhuriyeti’ne baktığımızda eklemeli politikasından uzaklaşmış ve aşırı milliyetçi siyasal ve sosyal şartların hâkim olduğu bu dönemde farklı olanın imhasına veya korkutularak kaçırılmasına yönelik uygulamaların hayata geçirildiğini görebiliriz.³⁵

Günümüzde Türkiye’de halen vicdanî ret hakkı tanınmamakla birlikte alternatif sivil hizmet imkânı da bulunmamaktadır.³⁶ Her Türk asker doğar düşüncesinin her dönemde kabul gördüğü Türkiye Cumhuriyeti’nde, zorunlu askerlik hizmeti mevcut yapıdaki yerini sağlamlaştırmıştır. Günümüzde askerlik hizmetine karşı tutum sergileyenler olduğu kadar militarist unsurların etkisi altında kalarak bu kişilere muhalif düşüncede olanların varlığını da inkâr edemeyiz.

1982 ANAYASASI’NDA VİCDANÎ RET OLGUSU

Konuya ilişkin olarak iç hukuk bağlamında öncelikle Anayasa’ya bakıldığında çelişki sayılabilecek ifadeler rastlamak mümkündür ve vatan hizmetinden yalnızca askerliğin anlaşılması gerektiği net bir biçimde ifade edilmemiştir demek yanlış olmaz. Türkiye Cumhuriyeti’nde hali hazırda yürürlükte olan anayasanın 1982 Anayasa’sı olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Askerî yargının kurulmasıyla ortaya çıkan yasal düzenlemeler olarak 1961 ve 1982 Anayasaları gerçekleşen darbelerin etkisiyle demokratik katılımının olmadığı düşünülen bir dönemin izlerini taşımaktadır. Anayasa’nın 72. maddesi’ne göre zorunluluk arz eden tek olgu “vatan hizmeti” dir. Bu kavramın ne şekilde yorumlanması ve kabul görmesi gerektiği de adı geçen maddede ifade edilmektedir. Vatan hizmetinin yerine getirilme şekilleri de alternatif seçeneklerle sıralanmıştır:

“1. Silahlı kuvvetlerde ya da

2. Kamu kesiminde yerine getirme,

³³ Esmer, s.127.

³⁴ Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları**, Belge Yayınları, 2000, ss.174-177.

³⁵ Esmer, s.128.

³⁶ Çınar, s.211.

3. veya getirilmiş sayılma.”³⁷

Vicdanî ret konusunu anayasa çerçevesinde ele almaya çalışacak olursak 1982 Anayasa’sının açık bir şekilde vicdanî ret hakkından bahsetmemesine rağmen düzenlendiği zamanın kısıtlamalarından sıyrılarak geniş bir şekilde yorumlandığında vicdanî ret ile ilişkilendirilebilen maddeleri mevcuttur ve bu maddelere değinmemiz gerekmektedir. Şunu net bir şekilde söyleyebiliriz ki vicdanî ret hakkına dair açık ve net bir ifade 1982 Anayasası dâhil Türkiye Cumhuriyeti ulusal mevzuatının hiçbir yerinde mevcut değildir. Ancak 1982 Anayasası’nın 72. maddesi geniş biçimde yorumlandığında vicdanî ret ve alternatif kamu hizmeti ile ilişkilendirilebilecektir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Anayasanın 72. maddesi, Siyasî Haklar ve Ödevler başlığı altında “vatan hizmeti” kavramını açıklar. Açıklama aynı zamanda “vatan hizmeti” nin ordu dışında farklı alanlarda ifa edilebileceğini de vurgular niteliktedir. 72. madde’nin içeriğini incelediğimizde ifade şeklinden de anlaşılacağı gibi vatan hizmeti olarak 1961 Anayasası’nın 60. maddesi’nin aksine sadece askerliğin kastedilmediği görülmektedir. Bu noktada Anayasa 72. madde’de vatan hizmetini alternatifli olarak çeşitli sınıflara ayırmıştır. Burada ilgili maddenin çalışmanın konusu açısından daha geniş şekilde yorumlanmasına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla ulusal mevzuat gereği vatan hizmeti adıyla her yurttaşta zorunlu bir şekilde ifa ettirilmeye çalışılan zorunlu askerlik hizmeti görevinden çok yapılacak geniş kapsamlı yorum sonucu ortaya çıkacak alternatif kamu hizmeti seçeneği ve bu seçeneğin kamuda nasıl yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağına dikkat çekmek vicdanî ret hakkı ve çalışmanın konusu açısından daha faydalı olacaktır.

72. madde’nin içinde geçen vatan hizmetinin kamu kesiminde de yerine getirilebileceği ifadesi alternatif sivil hizmet seçeneğine gönderme yapmaktadır. Alternatif sivil hizmet seçeneğini vicdanî gerekçeler ile zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddedenlerin yani vicdanî retçilerin, vatana hizmetini farklı alanlarda farklı şekilde yerine getirmelerine imkân sağlayan, hizmet alanı bağlamında militarizmden uzak bir sistem olarak tanımlayabiliriz. Yurttaşların kamuya ait herhangi bir kuruluşta görev yaparak vatan hizmetini yerine getirmesi, bu hizmetin sadece zorunlu askerlik hizmetini kapsamadığına dikkat çekecektir. Yürürlükteki anayasada yer alan “vatan hizmeti” ifadesi ve bu hizmetin nasıl yerine getirileceği hususu pek çok kişi tarafından alternatif sivil hizmetlerin mümkün olabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. 1961 Anayasasının 60. maddesi’ndeki vatan hizmetinin "ne şekilde yerine getirileceği" ifadesinin, 1982 Anayasası’nda "ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı" şeklinde değiştirilmiştir. Bu noktada askerlik karşıtı vicdanî retçilere, alternatif sivil

³⁷ Can, Osman, “Vicdanî ret ve Anayasa”, **Çarklardaki Kum: Vicdanî Ret-Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler**, (Yayına Hazırlayanlar: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci), İletişim Yayınları, İstanbul:2008, s. 303.

hizmetin kanunen tanınmasına anayasal boyutta herhangi sakınca bulunmadığı iddia edilmektedir.³⁸

Anayasaya göre, vicdanî ret eylemine ilişkin herhangi bir engelin olmadığına değinen Osman Can, vicdanî kanaat özgürlüğünü dayanak noktası göstererek, Anayasa'nın 24. maddesi'ne atıfta bulunmaktadır. 24. madde'de geçen “Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir” ifadesi ile “Kimse, ...dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz” ifadeleri Türkiye de vicdanî retçiliği savunanların hak talebinde elini güçlendirmektedir. Osman Can'a göre Anayasa'nın 24. maddesi'nin 1. Fıkrası “Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.” ifadesi ile kanaat özgürlüğünü olası tahditlere karşı koruma altına almaktadır.³⁹ Yine Osman Can'a göre 1982 Anayasası'nın 72. maddesi'nin açık lafzın da “...veya yerine getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir” ifadesi ile devletle herhangi bir hiyerarşik ilişkiye girmeden, yani alternatif sivil hizmette de bulunmadan vatan hizmetinin yerine getirilmiş sayılabileceği belirtilmektedir ve zorunlu askerlik hizmeti anayasal bir direktif olmadığından zorunlu kapsamından çıkarabilmek için anayasada herhangi bir değişikliğe gitmeye gerek yoktur.⁴⁰

“Vatan hizmeti”nin ifasında zorunlu askerliğe alternatif hizmetlerin hayata geçirilmesinde takdirin tamamen yasa koyucuda olduğu düşünülebilir. Ancak yasa koyucunun yetkilerinin anayasa ile sınırlandırıldığı ve yetki kullanımında anayasadaki temel hakları göz ardı edemeyeceğini de bilmemizde fayda vardır. Dolayısıyla yasa koyucu Anayasa'nın kendisine tanıdığı yetkiler kapsamında düzenlemeler yapmaya yetkilidir. Bu nokta da Osman Can konumuz açısından şu tespitte bulunmuştur;

“a. Vatan hizmeti Anayasa'da alternatifli olarak öngörülmüştür.

b. Vicdanî kanaat, Anayasa'da dokunulmaz, sınırlanamaz, tartışılmaz, kınanamaz, açıklanmaya zorlanamaz, kısacası devlete hiçbir müdahale olanağı tanımaz bir temel hak olarak nitelendirilmiştir. Hatta Anayasa'nın 15. Maddesi'nde, savaş, seferberlik ve sıkıyönetim hallerinde dahi -yani ülkenin yaşam savaşı verdiği bir aşamada dahi- bu hakka dokunulmayacağı belirtilmektedir.

c. O halde her iki kategori arasında bir çatışma çıktığında öncelik verilecek kategori, tartışmasız biçimde vicdanî kanaat özgürlüğü olacaktır.

³⁸ Abdurrahman Eren, Türk Hukukunda Vicdanî Ret, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61(3), 2006., s.108.

³⁹ Can, s.305.

⁴⁰ Can, s.304.

d. Dolayısıyla yasa koyucu vatan hizmetini yasayla düzenlerken, askerliği herkes bakımından zorunlu kılmakla, anayasal tercihle açıkça çatışma içindedir.”⁴¹

Bu noktaya kadar ifade edilenler doğrultusunda vicdanî kanaat özgürlüğüne ve bu gibi haklara ne şartla olursa olsun müdahalede bulunulmamasının gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Vicdanî kanaat özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gereken kanaat özgürlüğünün dışı vurumuna örnek olarak nitelendirebileceğimiz vicdanî ret hakkı talebine uluslararası sözleşmeler nezdinde bir hareket sahası tanınmış olmasına rağmen Türkiye'nin imzacısı olduğu bu uluslararası andlaşmalara aykırı yaptırımlarda bulunduğu ve vicdanî ret hakkı talebine ilişkin herhangi bir düzenleme yapmaktan kaçındığı açıkça görülmektedir. Anayasa'nın 90. maddesi ile ilgili olarak 1997 tarihli Askerî Yargıtay 1. Dairesi'nin kararında konuya şu şekilde yaklaşmıştır;

“T.C. Anayasanın 90 ncı maddesinin son fıkrasında, usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası Anlaşmaların kanun hükmünde olduğu belirtilmekle beraber, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10 ncu maddesinin 2 nci fıkrasında, kullanılması vazife ve mesuliyeti tazammun eden bu hürriyetler, demokratik toplulukta, zaruri tedbirler mahiyetinde olarak Milli güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya amme emniyetinin, nizamı muhafazanın, suçun önlenmesinin, sağlığın ve ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli haberlerin ifşasına mani olunması veya adalet kuvvetinin üstünlüğünün ve tarafsızlığının sağlanması için ancak ve kanunla, muayyen merasime, şartlara tehditlere veya müeyyidelere tabi tutulabileceği hükmünün yer alması nedeniyle, gerek Anayasada ve gerekse kanunlarda yer verilen askerlik hizmetinin "Vicdanî ret" gibi bir düşünceyle yerine getirilmemesi kanunların ön gördüğü müeyyideye tabi olacaktır”⁴²

Bu karardan da anlaşıldığı üzere Türkiye Cumhuriyeti bir insan hakkı olan vicdanî ret hakkına dair herhangi bir anayasal düzenleme getirme çabası içerisinde değildir. Sonuç olarak Avrupa Konseyi üyesi olan Türkiye'nin vicdanî ret hakkını tanımaması ve askerlik hizmetine alternatif kamu hizmeti seçeneğini yurttaşlarına sunmaması anayasanın ilgili maddeleri ile çelişmektedir. Türk hukukunda kanunlar çerçevesinde askerlik hizmeti zorunludur ancak Anayasa'nın 72. maddesi'nde, askerlik hizmetinin yanı sıra alternatif kamu hizmeti seçeneğine de uygulanmamakla birlikte imkân tanınmıştır ve bu konunun kararı tamamen yasa

⁴¹ Can, s.306.

⁴² Askerî Yargıtay 1. Dairesinin 4.7.1997 tarihli, Esas 1997/493 ve Kararı 1997/489, s. 2

koyucunun takdirine bırakılmıştır. Türk hukukunda hali hazırda Anayasal boyutta vicdanî rette dair hiç bir düzenleme bulunmamaktadır ve yürürlükteki anayasanın 72. maddesi'nde vatan hizmetinin silahlı kuvvetler dışında da yapılabileceği belirtilmiş olmasına rağmen alternatif bir kamu hizmeti seçeneği ile ilgili düzenleme yapılmamıştır. Zorunlu askerliğe muhalefet etmenin veya vicdanî retti açıklamanın; Türk hukukunda halkı askerlikten soğutmak, milli mukavemeti kırmak ve emre itaatsizlikte ısrar gibi suçlara karşılık geldiği öne sürülebilir. Türkiye'nin imzacısı olduğu herhangi bir enternasyonal sözleşmede net bir şekilde vicdanî ret hakkının düzenlenmediği fakat Avrupa Konseyi ve AİHM'nin AİHS madde 9'da korunan düşünce, vicdan ve din özgürlüğü bağlamında zorunlu askerliğe karşı vicdanî rettin tanınmasına karar verdiği görülmektedir.

SONUÇ

Vicdanî rettin Türkiye'de gelecek dönemlerde sıklıkla gündemde yer edineceği öngörülmektedir ancak, bu konuya ilişkin ulusal boyutta yeterince çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışmada ilk olarak, vicdanî ret kavramının ne olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Ardından, vicdanî rettin dünyada ve Türkiye'de tarihsel gelişimi anlatılmıştır.

Son bölümde Anayasa'ya bakıldığında çelişki sayılabilecek ifadeler rastlamak mümkündür ve vatan hizmetinden yalnızca askerliğin anlaşılması gerektiği net bir biçimde ifade edilmemiştir. Zira 1982 Anayasası'nın 72. maddesi'nde "*Vatan hizmeti, her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir,*" ifadesi yer almaktadır. 72. madde'de açıkça "askerlik hizmeti" kastedilmemesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nde askerliğe alternatif olabilecek sivil hizmet seçeneği uygulaması mevcut değildir. 72. madde'nin içinde geçen vatan hizmetinin kamu kesiminde de yerine getirilebileceği ifadesi, kanaatimizce alternatif sivil hizmet seçeneğine gönderme yapmaktadır. Anayasanın 90. maddesi'nde "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.*" ifadesi mevcuttur.

Günümüzde Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin ulusal hukuk sistemlerinde ve uluslararası düzeyde vicdanî rette ilişkin mühim düzenlemeler gerçekleştirilmektedir. Avrupa Konseyi üyesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi imzacısı olan Türkiye'nin vicdanî ret hakkını tanımaması ve askerlik hizmetine alternatif kamu hizmeti seçeneğini yurttaşlarına sunmaması 1982 Anayasası'nın ilgili maddeleri ile çelişmektedir. Günümüzde Türkiye'de halen vicdanî ret hakkı tanınmamakla birlikte alternatif sivil hizmet imkânı da bulunmamaktadır. Avrupa Konseyi üyesi olan Türkiye'nin vicdanî ret hakkını

tanımaması ve askerlik hizmetine alternatif kamu hizmeti seçeneğini yurttaşlarına sunmaması Anayasanın 90. maddesi ile çelişmektedir.

Mevcut durumda önerimiz şudur; yasa koyucunun gelecekte vatan hizmeti kavramını daha detaylı ve geniş bir alanı kapsayacak şekilde ve uluslararası standartlara uygun olacak haliyle yorumlaması ve yeni düzenlemeler getirmesi vatan hizmetinin alternatif sivil hizmet veya kamu hizmeti şeklinde yerine getirilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ajangiz, Rafael, “Being Influential Without Participating in The Policy Process. The case of Conscription Western Europe”, 2001. <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/copenhagen/ws20/ajangiz.PDF>

Akar Rıdvan, **Aşkale Yolcuları**, Belge Yayınları, 2000.

Askerî Yargıtay 1. Dairesinin 4.7.1997 tarihli, Esas 1997/493 ve Kararı 1997/489

Aydın Faruk, **Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’tan Sonra Askere Alma Kanunları (1839-1914)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Bröckling Ulrich, “Çarklardaki Kum 21. Yüzyılın Başında Vicdani Red”, Yay. Haz. Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci, Çarklardaki Kum: Vicdani Red, İletişim, İstanbul, 2008.

Can, Osman, “Vicdanî ret ve Anayasa”, **Çarklardaki Kum: Vicdanî Ret-Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler**, (Yayına Hazırlayanlar: Özgür Heval Çınar, Coşkun Üsterci), İletişim Yayınları, İstanbul:2008.

Çadırcı Musa, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Çınar Özgür H., **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Vicdanî Ret ve Türkiye**, (çev. Defne Orhun), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2014.

Demir Hande, “Vicdanî Ret Hakkı”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2011.

Dönmez Volkan, Dönmez Gökhan, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Açısından, Türkiye’nin Vicdanî Ret Pratiği**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

Eren Abdurrahman, Türk Hukukunda Vicdanî Ret, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**,61(3),2006.

Esmer Barış, **Türkiye’de ve Dünyada Vicdanî Ret**, Propaganda Yayınları, 2012.

Hale William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset: 1789’dan Günümüze**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

Kafkaslı Zehra, “Her Şey Vatan İçin” (!), **Güncel Hukuk**, Mart 2006/03

Karabekir Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Karal Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Cilt: 5, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Moskos Charles C., Chambers II, John Whiteclay, “The Secularization of Conscience”, **The New Conscientious Objection: From Sacred to Secular Resistance**, New York: Oxford University Press, 1993.

Nal Sabahattin, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ve Türk Hukukunda Vicdanî Ret”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2010.

Speck Andres, “Savaş Karşıtı Uluslararası Hareket İçinde Red”, **Birikim**, Sayı:207, Temmuz 2006.

Tanör Bülent, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Zürcher Eric Jan, **Devletin Silahlanması ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2003.